

The Chanukah Omission

by Eliezer Brodt

Every Yom Tov we celebrate has different questions relating to it which become famous and are discussed from all different angles. Chanukah too has its share of famous questions. In this post I would like to deal with one such question which is famous but the answers are mostly not. The question is why is there no special Meshecta devoted to Chanukah as opposed to all other Yom Tovim [1]. Over the years many answers have been given some based on hassidus, others based on machshava, and still others in a kabablistic vein [2]. In this post I will try to discuss a few different approaches to answer the question. In dealing with this question I will touch on some other topics amongst them what is *Megilat Taanis*, when was it written, and what Rabbenu Hakodesh did in regard to the writing of the Mishna.

One of the answers given to this question of why there is no Mishna on Chanuka is based on the famous Rambam who writes:

אבל דיני הציצית והתפלין והמזוזות וסדר עשייתן והברכות הראויות להן וכן הדינים השייכים לכך והשאלות שנתעוררו בהן אין ממטרת חבורנו לדבר בכך לפי שאנחנו מפרשים והרי המשנה לא קבעה למצות אלו דברים מיוחדים הכוללים את כל משפטיהם כדי שנפרשם, וטעם הדבר לדעתי פרסומן בזמן חבור המשנה, ושהם היו דברים מפורסמים רגילים אצל ההמונים והיחידים לא נעלם ענינם מאף אחד, ולפיכך לא היה מקום לדעתו לדבר בהם, כשם שלא קבע סדר התפלה כלומר נוסחה וסדר מנוי שליח צבור מחמת פרסומו של דבר, לפי שלא חסר סדור אלא חסר ספר דינים (פירוש המשנה, מנחות פרק ד משנה א).

Thus, according to the Rambam, things that are well known were not required to be mentioned in the Mishna. There are those who posit that this rationale applies to Chanukah. That is, Chanukah was also well known that's why it was not necessary to be written. [3] [Regarding the Rambam's comments in general see R. Reuven Margolis in *Yesod Hamishna Vearichasa* pp. 22-23].

The problem with this answer would be best illustrated with R. Yakov Shor's comments on this statement of the Rambam. [See R. Y. Shor, *Mishnas Ya'akov* Jerusalem:1990; 33-34]. R. Shor questions the entire premise of the Rambam that the laws and details of *teffilin* were well known when these *mitzvot* are very complicated with many details. Indeed, they are arguably much more complex than *kriyat Shema* which does have its own mesechtah. To answer this, R. Shor suggests that there was a Mesechtah Soferim devoted to the laws of *teffilin* - this is lost but forms the basis of our Mesechtah Sofrim which we have today.

With this introduction we can perhaps understand the following answers to the question about Chanukah, of which the assumption is there was a Mesechtah Chanukah but has been lost.

The Rishonim refer to "Seven Minor Meschetot," however, the earlier Achronim did not have these Meschetot. Today, we do have "Seven Meschetot," although as we shall see not all agree that these are the same that the Rishonim had. During the period these Meschetot were unknown there was some speculation as to what they contained. R. Avraham Ben HaGra quotes his father about which were the titles of the *עבש*

אמנם שמעתי מאדוני אבי הגאון נר"י שהשבע מסכות קטנות המה חוץ מאשר נמצא לנו והן מסכת תפלין ומסכת *חנוכה* ומס' מזוזה. (רב ופעלים, הקדמה דף ח ע"א)

He repeats this in his introduction to *Medrash Aggadah Bereshis* (see also *Yeshurun* 4:228).

We see that the Gra held that there was a Mesechet titled Chanukah. Now as far as we know today none of the seven Meschetot are about Chanukah. [4] But it could very well be there was such a Mesechet which was lost. R. David Luria (Radal) [5] assumes as much and uses this assumption to understand the Teshuvos Hageonim which states:

ובא אלינו איש חכם וחסיד זקן ודרש בישיבה כתיב ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש זה נדר ואת הירח זו שבועה... וסדר משנה תוספת על סדרי שלנו ראינו בידו שהיה מביא ולא זכינו להעתיק שסבתו גדולה ונחפז ללכת ואתם אחינו הזהירו בענין זה וטוב לכם. (שערי תשובה, סימן קמג)

That is, this Geonic statement evidences additional Meschetot that are no longer extant.

A different answer given by many [6] is that the reason why Rebbe did not have a whole Mesechet about Chanukah was because there was one already Megilat Tannis!

The *Pirish ha-Eshel* on Megilat Tannis (p. 58) wants to suggest that the Gra did not mean that there was a Mesechet titled Chanukah. Instead, the Gra mean to reference Megilat Tannis. Indeed, in earlier printings of the Shas it was included with the Meschetot Ketanyot. [7]

Whether or not the Gra meant Megilat Tannis many do say that Megilat Tannis is really Mesechet Chanukah as the most important chapter and lengthy entry is about Chanukah and therefore the question why Rebbe did not include a Meschet about Chanukah was simply because there was one already - Megilat Tannis.

This answer was backed up with a statement found in the *Behag* which says:

זקני בית שמאי ובית הלל, ... והם כתבו מגילת תעניות...

The problem with this answer is that while Megilat Tannis is our earliest written text (besides for *Pirkei De-Reb Eliezer*, see Radal's introduction to his edition of the *Pirkei De-Reb Eliezer*) dating from much before our Mishnayot, Migilat Tannis contains significant additions from a later time. To clarify, in the standard Megilat Tannis there are two parts one written in Aramaic which are various fast days and one part written in Hebrew which includes a lengthier description of the topic. The Mahritz Chiyus and Radal say that the Aramaic part was written very early when it was not permissible to really write Torah Shel Bal Peh but at a later point when it was permitted to write than the Hebrew parts were added. Mahritz Chiyus says it was after the era of Rabenu Hakodesh. Earlier than him R. Yakov Emden writes in his introduction to his notes on MT that it was completed at the end of the era of the Tanaaim. Now, the bulk of the discussion regarding Chanukah that appears in MT is in the Hebrew part. Thus, historically, it doesn't make sense that Rebbe did not include Chanukah in the Mishna because of sections of MT that had yet to be written.

Indeed, the Gedolim who first suggested that MT is the reason why Rabbenu Hakodesh did not include it in Mishnayois were not aware of this point that it was written at two different time periods. However R. D. Horowitz in an article in *Haples* turns the historical difficulty on its head when he argues that the person who wrote those Hebrew parts was Rabbenu Hakodesh. [8] In fact, in one of the editions of Megilat Tannis it says on the Shar Blat Megilat Tannis which is Mesechet Chanukah (the original edition with the *Pirush ha-Eshel*). The problem with R. Horowitz point is that it seems most likely that it was later than Rabbenu Hakodesh.[9]

Another answer in the same vein as above was suggested by R. Schick (*Torah Shleimah* 3:156a). R. Schick argues that there was a Sefer Hashmonaim which recorded the nissim etc written by Shamei and Hillel and therefore there was no separate Mishna. This seems to be based on the quote (quoted partially earlier) mentioned from the Behag which says:

זקני בית שמאי ובית הלל, הם כתבו מגילת בית השמונאי...

Others say this might be a reference to Sefer Makabeyium or Megilat Antiyucus. However although it is likely what we have is from early times but it is not clear at all how early it is from. [See Radal in his introduction to *Pirkei De Reb Eliezer, Binu Shnos Dor Vedor*, pp. 121-150; N. Fried in *Minhaghei Yisroel*, vol. 5, pp. 102-20; *Areshet* vol.4 p. 166; Y. Tabori, *Moadei Yisroel Betekufos Hamishna Vehatalmud*, p. 390; *Moadim le-Simcha* p. 253-265, and *Hasmonai U-Banav* p. 21].

Just for its bibliographical purpose in truth there is a book bearing the title *Mesechet Chanukah* but it was written in a parody form similar to *Mesechet Purim* of R. Klonymus the manuscript was printed in *Areshet* (3:182-191) [See also I. Davidson in *Parody in Jewish Literature* pg 39]. One of the things we see from this parody is the widespread custom of playing cards on Chanukah.

There is an interesting unknown correspondence on this topic between the Aderes and R. Yakov Kahana (*Shut Toldos Yakov*, Siman 29) about the topic of a *Mesechet Chanukah*. The Aderes wrote to R. Kahana:

ומה שתמה על הש"ס למה לא הביאו האי בבא דמגילת תעניות גם אנכי הערתי בזה ומצאתי תמיל' זו בהגהת הרצ"ה חיות ז"ל ובימי עולמו כתבתי מזה בס"ד ולא אדע אנה. ואשר התפלא מדוע לא נמצא הא דחנוכה בירושלמי באמת גם במשנה לא נמצא אולם בסוף פ"ו דב"ק שם נמצא וגם מעט בירושלמי בשלהי תרומות. ואנכי מתפלא מאד דגם מצות כתיבת ספר תורה לא נמצא במשנה...

R. Yakov Kahana wrote a lengthy response. He explained that it does not bother him that the Mishana does not mention this story of Chanukah from MT as the Bavli does not mention any of the incidences in MT. He is more bothered by the omission of the Yerushalmi of this story as the Yerushalmi does mention other incidences of MT. As to writing a sefer Torah not being mentioned in the Mishana R. Kahana gives a lengthy list of all the Mitzvos that are not discussed in the Mishna (and the list is long).

L. Ginsburg (*Ginzei Schechter* 2:476) writes :

וראוי להעיר שבתלמוד ארץ ישראל כמעט לא נזכרו דיני חנוכה כלל לא בדברי התנאים ולא בדברי האמוראים ורק בבבל שעובדי האש גזרו על מצוה זו וככל מצוה שמסרו ישראל נפשם עליה נתחזקה מאד בידיהם...

Another answer based on historical information is from the *Edos Beyosef* (2:15) who quotes the following Yerushalmi which says:

בימי טרוגיינוס הרשע נולד לו בן בתשעה באב והיו מתעניין מתה בתו בחנוכה והדליקו נירות שלחה אשתו ואמרה לו עד שאת מכבש את הברבריים בוא וכבוש את היהודים שמרדו בכך חשב מיתי לעשרה יומין ואתא לחמשה אתא ואשכחון עסיקין באורייתא בפסוקא ישא עליך גוי מרחוק מקצה הארץ וגומ' אמר לון מה מה הויתון עסיקין אמרון ליה הכין וכן אמר לון ההוא גברא הוא דחשב מיתי לעשרה יומין ואתא לחמשה והקיפן ליגיונות והרגן אמר לנשיהן נשמעות אתם לליגיונותי ואין אני הורג אתכם אמרון ליה מה דעבדת בארעייא עביד בעילייתא ועירב זמן בזמן והלך הדם בים עד קיפרוס באותה השעה נגדעה קרן ישראל ועוד אינה עתידה לחזור למקומה עד שיבוא בן דוד (תלמוד ירושלמי, סוכה, פרק ה)

Based on this he [10] writes:

הנשב מימי י'ח טעומ נמזב לארשי יתבב איה הקלדהש ינפמ הקלדהמ רתוי מוסריפ הב שי הכונח רנ יניד תביתכו טשפתמו מימיה לכ מייק בתכב רבד לבא הנכס ששה שי מא סינפכ קילדהל נדיב הימס הז 'פאו הליל ללכב העש יצח ..הכונח יניד תביתכ יבר טימשה הז ינפמו ...הצורש המ לכ מקיתעמה סדא לכ ידי לע מלועב

Another answer based on historical information is from R. Yeshouyah Preil in *Eglei Tal* who writes (pp. 17-18)

כי הנה אנדריינוס קיסר אחרי הכניעו את המורדים בביתר שפך כאש חמתו על כל ישראל וישבת חגם, חרשם ושבתם כי גזר על שבת ויום טוב מלה ונדה וכיוצא בו, אולם בימי המלך הבא אחריו אנטוניוס פיוס ידידו של רבי רוח לישראל כמעט, אך כנראה לא השיב את גזרת ההולך לפניו בדבר חנוכה, כי באמת יקשה גם על מלך חסיד כמוהו להניח חג לאומי כזה לעם אשר זה מעט הערה למות נפשו ואך בעמל רב נגרע קרנו זה שנות מספר, ועל כן לא היה יכול רבינו הקדוש נשיא ישראל לדבר בזה בפומי

R. Reven Margolis [11] has a very interesting answer to this question:

ובכן כאשר תלמי המלך בזמנו צוה להעתיק לו התורה שבכתב לידע מה כתיב בה כן התענייה הנציבות לידע תוכן התורה שבעל פה ... דרישה כזאת היא אשר יכלה להמריץ את נשיא ישראל להתעודד ולערוך בספר גלוי לכל העמים תורת היהודים וקבלתם יסודי התורה שבעל פה להתודע ולהגלות שאין בה הטחת דברים נגד כל אומה ולשון ולא כל תעודה מדינית. ואחר אשר חשב רבי שספרו יבוקר מאנשי מדע העומדים מחוץ ליהודת שיחרצו עליו משפטם לפני כס הממשלה המרכזית ברומא. נבין למה השמיט ממשנתו דברים חשובים עקרים בתורת ישראל ... כן לא שנה ענין חנוכה והלכותיה במשנה, בעוד אשר להלכות פורים קבע מסכת מיוחדת, שזהו לאשר כל כאלו היו למרות רוח הרומיים שחשבו כענינים פוליטיים חגיגת הנצחון הלאומי ותוקת חפשויותו.

R. Alexander Moshe Lapidos answers:

לא נכתבה מגילת חנוכה, לפי שנתקנה להורות תוקף תורה שבעל פה, ותולדתיה כיוצא שלא נכתבה... חנוכה המורה על תורה שבעל פה ע"כ לא ניתנה להכתב... (תורת הגאון רבי אלכסנדר משה, עמ' רנו).

Another answer given by R. Alexander Moshe Lapidos [12]:

דבוקשי התירו לכתוב תורה שבעל פה והיו פסקי פסקי. מתחלה סתימת המשנה בימי רבנו הקדוש. ואחר זה בימי רבינא ורב אשי חתימת התלמוד, והשאר היו נוהגין במגלת סתרים עד שלאחר זה הותר לגמרי לפרסם בכתב כל מה שתלמיד ותיק מחדש. ורבנו הקדוש לא הרשה רק מה שהוא לפירוש לתורה שבעל פה ומה שיש לו סמך בכתוב, או מה שהוא לסייג, כמו הלל וברכות, ערובין, נטילת ידים, נר שבת ומגלה (מחיית עמלק). אבל חנוכה שאיננו לא פירוש ואין לו סמך בכתוב, ולא לסייג, לא היה נהוג רק במגלת סתרים בבריתות דר"ח ור"א... רק נרמזה במשנה ב"ק סוף פ"ו ואחריה הורשה לפרסם בכתב בתלמוד.

An interesting addition to this could be based on R. Shlomo Zalman Auerbach [13] who said:

יש להבין אם מצוה זו כ"כ חביבה היא לנו, כמו שכתב הרמב"ם שמצוה חביבה היא עד מאד, למה באמת לא ניתנה ליכתב, אולם עיקר כריתת ברית שכרת הקב"ה עם ישראל הוא רק בעבור תורה שבעל פה כמו שכתב בגיטין ס' ע"ב ומשום כך הואיל ומלכות יון הרשעה רצתה שלא יהי' לנו ח"ו חלק באלקי ישראל, לכן נתחבבה מצוה זו ביותר שנשארה כולה תורה שבעל פה אשר רק על ידי תורה שבעל פה איכא כריתת ברית בינינו ובין ה' ולכן אפילו במשניות לא נזכר כלל דיני חנוכה וכל ענין חנוכה כי אם במקומות אחדים בדרך רמז בעלמא.

R. Dov Berish Askenazi writes:

ולכן לא נכתב נס חנוכה בכתבי קודש רק הוא מקובל לנו מאבותינו הקדושים שכל עצמו של אותו נס לא בא רק להורות על אמתת הקבלה אשר מורשה היא לנו איש מפי איש עד משה רבינו מסיני... (נודע בשערים, דף קי ע"ב).

Another answer suggested by R. Chanoch Ehrentreu [14] is that:

שגוף המשנה על חלקיה העיקריים הוא מעשה אנשי כנסת הגדולה... לאחר ימי אנשי כנסת הגדולה השלימו תנאים במקום שהיה טעון השלמה והוסיפו בשעה שנזקקו להוסיף, וחלקו על פירושה של משנה ראשונה וגם מסרו מחלוקות אלה לדורות. אך המשנה עצמה עתיקה מהלכות חנוכה. לכן ברור שתנאים שנו הלכות בענין חנוכה ונר חנוכה, אך כיון שכבר לא נמצא להם מקום בגוף המשנה נאספו אלה בברייתות.

This answer is assuming that there were parts of the Mishna that existed earlier than Rebbe and he was just an editor, this leads us to the next explanation.

One of the most famous answers given to this question was by the Chassam Sofer who is quoted to have said:

מרגלא בפומי' כי נס חנוכה לא נזכר כלל במשנה ואמר טעמו כי רבנו הקדוש מסדר המשנה הי' מזרע דוד המלך ונס חנוכה נעשה על ידי חשמונאים שתפסו המלוכה ולא היה מזרע דוד וזה הרע לרבנו הקדוש ובכתבו המשנה על פי רוח הקודש נשמט הנס מחיבורו (חוט המשולש, דף נ ע"א).

Others bring this answer without saying a source [15]. This statement generated much controversy where many went so far as to deny that the Chasam Sofer said such a thing.[16] The bulk of the issues with this answer were dealt with by R. Moshe Zvi Neriah in an excellent article on the topic [17]. The most obvious being that Chanukah is mentioned in the Mishnah a few times the question is just why there isn't a complete mesectah devoted to it.

The explanation in the Chasam Sofer seems to be based in part on the Ramban (not everyone agrees to this Ramban [18]) who writes:

זה היה עונש חשמונאים שמלכו בבית שני, כי היו חסידי עליון, ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל, ואף על פי כן נענשו עונש גדול, כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב. והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (ב"ב ג ב) כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא, שנכרתו כלם בעון הזה. ואף על פי שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים, אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד, והסירו השבט והמחוקק לגמרי, והיה עונשם מדה כנגד מדה, שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום: ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו (במדבר יח ז) תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם, ולא היה להם למלוך רק לעבוד את עבודת ה': (בראשית מט, י)

R. Weinberger [19] says that what the Chasam Sofer meant was:

דגם זה עשה רבינו הקדוש לשם שמים כמו דכל מעשיו היו לשם שמים, כלומר מאחר דחשמונאים דעל ידיהם נעשה הנס, והמה עי"ז עשו שתפסו המלוכה מזרע דוד, ולהכי לא הזכירם במשנה ולא מחמת כבודו וכבוד בית אבותיו.

Interestingly enough the *Chasam Sofer* in his *Chidushim* on *Gittin* (78a) writes:

ואל תתמה שהרי בשום מקום במשנה לא נזכר שיניח אדם תפלין... ולא תנן חייב אדם להדליק נר חנוכה אל גץ... ונר חנוכה גופא היכי הוזכר במשנה אלא רגילים הי' בכך ולא הזכיר...

Whether the Chasam Sofer did say it or not we have testimony from a reliable source that another godol said it as is recorded by *Chasdei Avos* [20] who is citing the *Chidushei Harim*:

דבשביל שהי' לבם של בית הנשיא מרה על החשמונאים, שנטלו מהם המלוכה, והוא נגד התורה דלא יסור משבט יהודה, כמו שכתב ברמב"ן ויחי, לכן לא הזכיר רבנו הקדוש דיני חנוכה במשנה.

This explanation of the Chasam Sofer (nothing to do with him saying it) was the accepted explanation in most of academic literature for many years as to why the Mishna omits the story of Chanukah. A while back G. Alon wrote a now classic article proving that this was not true at all. A little later on S. Safrai backed this up. They both showed that there is positive mention of the Chasmonim in Halacha.[21]

To conclude this recently a very through and important article was written on the topic by M. Benovitz printed in *Torah Lishmah* (pg 39-78) showing how the Yom Tov of Chanukah developed over time. But due to lack of time I can not discuss what he says. [Thanks to M.M. Honig for this source].

This whole issue was a small part of a famous debate started a while back. In 1891, Chaim Slonimski wrote a short article in *Hazefirah* (issue #278) questioning why there is no mention in *Sefer Hasmonaim* and *Josephus* of the miracle of the oil lasting eight days. Furthermore, he questioned why the Rambam omits the miracle of the oil when detailing the miracles of Chanukah. [The truth is this general question was raised much earlier by the *Meor Eynayim* (ch. 51, p. 429)] As can be expected this article generated many responses in the various papers and journals of the time and even a few seforim. A little later while defending his original article Slonimski wrote:

...תבש ארמגש מיארומאה ון קר הנשמה לעב ירבדב וניצמ אל הכונח תוכלה יניד לכו

R. Ginsberg in his *Emunat Chachimim* (pg 4a-4b) already points out that it is mentioned in *Baba Kama*. But I think his point was more about sefer Chashmonim and Yosefin. R. Lipshitz in *Derech Emunah* defended this based on MT as quoted above. R. Y. Sapir (*Nes Pach Shel*

Shemen, pg 30) also wrote such a defense. But Slonimski said that the MT is a late addition.[22]

Notes:

*I would like to thank to Professor Spiegel, M.M. Honig and Dan Rabinowitz for their help with this post.

[1] Chanukah is mentioned a few times in Mishnayos but the issue here is why isn't there a whole Mesechet devoted to it. See *Machnayim* 34:81-86 [See *Tifres Yeruchem* pg 60, 414]. As an aside, in the Zohar there is also no mention of Chanukah see *Tifres Zvi* (3:397,465) and R. Yakov Chaim Sofer in *Beis Aron ve-Yisroel* (18:2, pg 110) and his *Menuchos Shelomo* (11: 43).

[2] Chasidus sources: see *Bnei Yissaschar*, *Ohev Yisroel* and *Moadim le-Simcha* p. 38. For *machashava* sources see *Sifsei Chaim* (2:131); *Pachad Yitzchak* (pp. 29-32); *Alei Tamar* (Megilah p. 87); R. Munk, *Shut Pas Sadecha*, (introduction, p. 7). As to Kabblah the *Yad Neman* writes (p. 2b) that when he met R. Dovid Pardo author of the classic work on Tosefta *Chasdei Dovid* he told him a reason based on kabblah.

[3] The earliest sources who says this answer is R. Hayyim Abraham Miridna, *Yad Neman*, Solonika, 1804, p. 2b. Subsequently, many others give this answer (all on their own) such as the Mahritz Chiyus (*Toras Haneviyim* p. 105), R. Yakov Reiffmann (*Knesses Hagedolah* (3:90)), *Pirish ha-Eshel* on Megilat Tannis (p. 58b) *Beis Naftoli* son (#28), *Yad Yitchach* (#295) R. Hershovitz in *Minhagei Yeshurun* (pg 48) *Dorot Harishonim* (4:46a) [see also R. Eliyhu Schleiseinger in *Moriah* (25:123) and in his *Ner Ish Ubeso* pg 338-339].

[4] See Heiger in his introduction to Mesechtot Ketanot p. 6 and M. Lerner in *The Literature of the Sages* volume one pg 400-403 (thanks to P. Roth for this source).

[5] Radal notes to *Midrash Rabbah Emor* (22:1). See R. Nachman Greenspan, *Pilpulah Shel Torah* p. 60 and his *Melech Machshevet* p. 6. See also the Radal's comments in *Kadmus Hazohar* at the end of section two; R. Dovid Hoffman, *Mishnah ha-Rishonah*, pp.12-13; *Yesod Hamishna ve-Arecha* p. 29 (and nt.15) & 17.

[6] The earliest source who says this is R. Yosef Hayyim ben Siman, *Edos Beyosef*, Livorno, 1800 (2:15). The Chida quotes this explanation in his dershos *Devarim Achadim* (derush 32) R. Lipshitz in *Derech Emunah* p. 24 also provides this explanation.

[7] *Pirush ha-Eshel* p. 58 see also his introduction to MT. The piece on pg 58 is not found in the new Oz Vehadar edition as the *Pirish Haeshel* was printed only partially see this [post](#). It would appear that the Gra held there was a real meschatah called Chanukah like the Radal seems to understand him as his great nephew brings in his introduction to his work on Avos *Beis Avos* writes:

ואמר לי איך ששמע מדו"ז הגאון מו"ה אלי' ז"ל שהיו כמה וכמה מסכות על המדות כמו מסכתא ענוה ומסכתא בטחון וכדומה רק שנאבדה ממנו.

[8] *Mahritz Chiyus*, vol. 1, pp. 153-54; Radal, *Kadmus Hazohar*, p. 269. *Haples* vol. one pg. 182.

[9] The time period of the MT and the two versions (and the nature of the work in general) have been discussed by many just to cite some of the important sources: see Y. Tabori, *Moadei Yisroel Betekufos Hamishna Vehatalmud*, pp. 307-22; *Yesod Hamishna ve-Arechsa*, p. 12 & n.26, p. 20 ;R. N. D. Rabanowitz, *Ben Shnos Dor Vedor*, pp. 28-46; V. Noam in *The Literature of the Sages* volume two, pp. 339-62; see also the introduction to her excellent edition of Megilat Tanit. See the nice introduction to the Oz Vehadar edition of MT. See also M. Bar Ilan, *Sinai* 98 (1986) pp. 114-37. See also the important points in *Yechusei Tanaim ve-Amorim* (Maimon edition) pp. 398-399.

[10] R.Y. Buczvah in *Shut Beis Halachmei* (#4) does not like this answer as than other yom tovim also should not be included. Regarding this Yerushalim, see: *Yesod Hamishna ve-Arechsa* p.22 nt.5; *Ali Tamar*, Sukkah p. 152; Y. Tabori, *Moadei Yisroel be-Tekufat ha-Mishna ve-HaTalmud*, p. 373; *Tzit Eliezer*, 19:26.

[11] *Yesod Hamishna ve-Arechsa* pp. 21-22. See also R. Freidman in *Machanayim* 16:12 and R. M. Cohen in *Machanayim* 37:43.

[12] This answer is brought by R. Yakov Reiffmann in *Knesses Hagedolah* (3:90) where he brings that R. Alexander Moshe Lapidos wrote this answer to him. This is historically interesting as it shows that there was a connection between the two even though he was a known maskil (for more on R. Yakov Reiffmann ties with Litvish Gedoilm see [here](#)). As an aside this piece of R. Alexander Moshe Lapidos is omitted from the otherwise excellent, recently printed, collection of all of R. Alexander Moshe Lapidos Torah in *Torat Hagoan Reb Alexander Moshe*. A similar idea to this is found in *Tifres Zvi* (3:465).

[13] *Halechot Shlomo* (p. 306 n.42). See also *Shalmei Moed* p. 254.

[14] *Iyunim B'divrei Chazal Ubileshonam* pg 117. This explanation and this whole issue in general gets involved with the famous discussion of what was Rebbe's role in the writing of the Mishna. Just to list a few basic sources on the topic see:R. Dovid Hoffman, *Mishnah ha-Rishonah*; Y.N. Epstein, *Movo le-Nussach ha-Mishnah*, 2: 692-706; C. Elback *Movo le-Mishna* pg 99-116; R. Margolis *Yesod Hamishna ve-Arechsa* pp.59-64. See also the excellent doctorate of C. Gafni, *The Emergence of Critical Scholarship on Rabbinic Literature in the Nineteenth-Century:Social and Ideological Contexts*, pp. 41-111.

[15] *Shut Beis Naftoli* (# 28); *Machanyim* issue # 17:11.

[16] See *Mishmar Halevi* (Chagigah #46-47) and *Or Torah* (1991 p. 156) *Zikhronos u-Mesoros Al ha-Chasam Sofer* pp. 13-14; *Otzros ha-Sofer* (10:96); *Hasmonai u-Banov* pp. 111-12. This is dependent on another general topic about the credibility of the sefer *Chut ha-Meshulash* see the excellent introduction of R. B. Hamburger to his *Zikhronos u-Mesoros Al*

ha-Chasam Sofer where he shows that *Chut haMeshulash* is an authentic and reliable sefer. In the recent sefer *Me-pehem* (p. 171) they reproduce a passage from the Chatam Sofer's daughter against the *Chut ha-Meshulash*:

דע לך כי מה שכתוב הרב ר' שלמה סופר, רבה של בערעגסאס בספרו חוט המשולש על אבא שלי זה מלא הגזמות.

[17] *Shana Be-shanah* 1988 (pp. 159-68). It was then included in his *Tznif Melucha* pg 177-182. R. Yona Metzger brings most of this piece in his *Mayim Halacha* (siman 111) [Thanks to my friend Yisroel Tzvi Ickovitz for this source]. R. Freund in *Moadim Lisimcha* relied heavily on this article of R. Neriah as he drops a hint in middle of his piece on this topic (p. 34 n.74). It seems that R. Neriah was not aware that it was in the *Chut ha-Meshulash* as he cites only to the *Ta'emi ha-Minhagaim* (p. 365).

[18] For some sources see *Yad Neman* (p. 2b); *Tzitz Eliezer* (19:26), R. Yakov Kamenetsky, *Emes le-Yakov* pp. 239-40, 271-73 and *Chasmonai U-Banav* pp.106-113.

[19] *Shut MaHaryitz* (#78) interestingly R. B. Hamburger quotes this in his *Zichronis u-Mesoros Al ha-Chasam Sofer* pg 14 but attributes this incorrectly to R. Dushintsky.

[20] *Chasdei Avos* (#17). In general on this passage from the *Chasdei Avos* see *Benu Shneos Dor Vedor* pg 52-71.

[21] G. Alon, *Mechkarim Betoldos Yisroel*, 1:15-25; S. Safrai, *Machanyim* issue # 37 p. 51-58; M. Cohen, *Machanyim* issue #37 p. 43; Ben Zion Luria, in his introduction to his edition of MT p.20-32. See also Y. Tabori, *Moedei Yisroel Betekufos Hamishna Vehatalmud*, pp.372-373.

[22] This controversy generated much discussion. See the article in *Sinai*, 100:202-09. Amongst those who responded about this was R. Alexander Moshe Lapidos printed in *Torat Hagoan Reb Alexander Moshe* p. 456-58. A very sharp response against Slonimski was written by R. Yakov Reiffmann, printed from manuscript by M. Hershkowitz in *Or Hamizrach* (18:93-101). Hershkowitz wrote a bibliography on the topic which, unfortunately the editors *Or Hamizrach* did not include and, to the best of my knowledge, was never printed. A response (from manuscript) on the topic from the Aderes was printed where he wrote to his **friend** R. Reiffmann after seeing Reiffmann's response [here](#)

הנני למלא רצונו להגיד לו דעתי על מאמרו הערות בעניני חנוכה, כי כל דבריו כנים ונאמנו בדבר הזה הייתי בר מזלי, וחלילה לעלות על הדעת כי הרמב"ם לא האמין כלל בגוף נס השמן, וראיותיו צודקות ונאמנות, והחשוב על הכהנים מחשבת פיגול במומו פוסל, כפי שידענו מן התורה נביאים וכתובים היו הכהנים העומדים בראש כל ישראל ומהם יצאה תורה לכל העם כולו והם שהיו המורים והשופטים ובכל זאת עליהם היו ממונים סנהדרין גדולה ששפטה אותם, ושטות ואולת גדולה לחשוב מה שכתב פלוני על אודות החשמונאים, והיא רק שיחה קלה להשיב לקלי דעת המאמינים לכל דבר ולא לתורתנו ועבדי' חכמי התלמוד הנאמנים לד' ולתורתו, אין ספק שמדי מעתיקי הרמב"ם בא אשמת החסרון בדבריו, ואין לדון מאומה מדברי ידידי מעכ"ת שי' שהר"מ ז"ל האמין בלבבו הטהורה פשוטו כמשמעו, ככל המון בית ישראל, כפשטות ד' הגמ', וחלילה לנו להשליך דברי אלקים חיים מבעלי התלמוד אשר מימיהם אנו שותים אחרי גוינו ולנוע אחרי ספרים חיצונים אשר לא בא זכרם בתלמוד הקדוש ומוקדש קודש הקדשים, ואין המאמר שוה להפסיד העת בבקורתו ילך לו בעל המאמר בשיטתו ואנחנו בשם אלקינו ועבדיו נזכיר אנחנו ובנינו אותו נעבוד כל ימינו לטוב לנו סלה".